

VINCZE MÁRIA

A családi gazdaság helye és szerepe a romániai agrárátalakulásban

Romániában az elmúlt öt évben nyolc globális agrárstratégiai és tizenegy ágazati stratégiai elképzelést dolgoztak ki, amelyek különbözőképpen értékelték a családi gazdaság szerepét.

Az 1993 márciusában elfogadott hivatalos stratégiai reformprogram vállalta a családi vállalkozások támogatását. 1995 januárjában a megyei mezőgazdasági igazgatóságok szintjén ismertették és megvitatták a kormány új agrárstratégiai koncepcióját, amelyben a hangsúly már a mezőgazdasági társulások és gazdasági társaságok, valamint az ipari gazdaságtípus fokozott támogatásán van.

A jogi keret változásai

A közép- és kelet-európai országok közül Romániában zajlott le a legradikálisabb agrárreform. A 18/1991-es Földállomány törvénye előírta az addig működő 3 776 téesz megszüntetését, és 8 764 000 ha mezőgazdasági terület, az ország szántóterületének megközelítőleg 80 százaléka 5,1 millió földvisszaigénylő tulajdonába ment át.

Két hónappal a földállomány-törvény után megjelent a 36/1991-es törvény, amely a mezőgazdasági társaságok és az egyéb mezőgazdasági társult formák létrehozását szabályozza.

A romániai családi gazdaságok helyzetét hivatott támogatni elvileg a 83/1993-as törvény is, amely a mezőgazdasági termelők állami támogatását írja elő. A valóságban ez a támogatás főleg az állami nagygazdaságoknak, a mezőgazdasági társulásoknak és társaságoknak jut, és csak kismértékben a kisparaszti magántermelőknek.

Újabb jogi keretváltás volt a 16/1994-es földbérleti törvény, amelynek kihatása lehet a kisparaszti családi gazdaságok számának növelésére is, ugyanis ötéves előzetes bérlet után a régi tulajdonosok visszaigényelhetik a jelenleg az állami gazdaságok tulajdonában levő földjeiket.

A 34/1994-es törvény a mezőgazdasági jövedelem után fizetendő adózást szabályozza, amely a föld termelőképessége, valamint a termékstruktúra szerint állapította meg az adó nagyságát (20-141 ezer lej/hektár/év a szántóföldi és 480-1050 ezer lej/hektár/év a zöldséges esetén). Bár az adó nagysága nem jelentős, mégis érinti az idős, kisnyugdíjas, önellátásra termelő kisparaszti gazdálkodót (1 USD=1800 lej).

Mi jellemzi a mai romániai családi gazdaságot?

Romániában a földtulajdon-szerkezetet 1993 végén a következő adatok jellemezték: az összes mezőgazdasági terület 70 százaléka, a szántó 80 százaléka, illetve a megművelt területek 78,5 százaléka volt magántulajdonban. Hargita megyében a művelés alatt levő terület 93 százaléka van magánkézben.

A magántulajdonban levő termőföld birtokszerkezet Romániában a következő:

A mezőgazdasági termelés szerkezete a reprivatizált területen (1993)

Birtok									
Típusa	Száma	%	Mezőgazdasági területe			gazdasági aktív		Termelési érték	
			összesen 1000 ha	átlagos ha	%	lakosság összesen 1 000 fő	%	mld.lej	%
Kisparaszti magángazdaság	3 130 000	99,2	5 639	1,8	38	1000	22,7	4473,4	60,7
Családi társult gazdaság	18 176	0,58	2 065	113,6	14	1360	30,9	985,0	13,4
Mezőgazdasági társulások	5 205	0,16	1 908	366,5	13	1200	27,3	769,6	10,4
Mezőgazdasági vállalkozások	895	0,03	1792	200,2	12	258	5,9	954,2	13
Egyéb (állami gazdaságok, közbirtok stb.)			3 306		23	582	13,2	188,5	2
összesen		100			100		100		100

Forrás: OECD

A birtokok száma szerint a legelterjedtebb a kisparaszti magángazdaság (99,2%), viszont a területnek csak 38 százalékát dolgozzák meg ilyen formában, és az össz-mezőgazdasági aktív lakosságnak mindössze 22,7 százaléka tekinthető önálló családi gazdálkodónak, viszont ezek adják a magántulajdonú mezőgazdasági termelés 60,7 százalékát.

Lényegében a romániai mezőgazdasági terület 62 százalékát nagybirtok-rendszerben dolgozták meg már 1993-ban is, ezek viszont jóval alacsonyabb munkatermelékenységgel működtek mint a kisparaszti gazdaságok. Ezt a látszólag ellentmondásos eredményt jórészt az magyarázza, hogy általában az vállalt önálló kistermelést, akinek megvoltak a szükséges eszközei, és részben szaktudása és munkaereje is, míg sok idős földtulajdonos és városi örökös társult formában dolgoztatja meg a földjét, azaz úgy szerepel, mint aktív munkaerő, de a valóságban csak kis mértékben, vagy egyáltalán nem vesz részt a munkában. Ha nem is tekintjük teljesen megbízhatóknak ezeket az adatokat, tény az, hogy a kisparaszti gazdaságokban és a mezőgazdasági vállalkozásokban érvényesül leginkább az egyéni érdekeltetés és az „önkiszákmányolás”, míg az állati gazdaságokban inkább a bér munkási érdekeltetés.

Hargita megyét illetően nem rendelkezünk ugyan részletes adatokkal a birtokstruktúrára és a családi gazdaságok számára, nagyságára vonatkozóan, de ismert, hogy a lakosság 59,3 százaléka él falunk, ami magasabb a 45,7 százalékos országos átlagnál, és az 1000 fő aktív felnőttre jutó gyermekszám (384) is magasabb az országos átlagnál (367 fő).

A századelő orosz közigazdász, A. V. Csajanov tisztázta, hogy a családi gazdaság más logikával működik, mint a gazdasági vállalkozás, azaz nem elsősorban nyereségorientált. Lényegében a családi gazdaságban nem is értelmezhető a bér és profit fogalma, mert nem válik külön a vállalkozás és a család gazdálkodása; a földtulajdon, illetve - használat és a családi munka összekapcsolódása a fontos. A családi munkaerővel előállított termék elsődlegesen a család fogyasztását szolgálja, csak a többlet kerül piacra. A családi munka hozadékát az eladott termékek értékének és a termelés anyagi költségének különbsége adja. A családi gazdaság előnyeként a rugalmas alkalmazkodóképességet tekintik, azt, hogy egyrészt a munkaerő-felhasználás, sőt a piacra juttatott termék mennyisége is a piaci feltételekhez képes alkalmazkodni.

A romániai családi gazdaság alapvetően eltér a fejlett nyugati országok családi gazdaság névvel jelzett vállalkozásaitól. A földtulajdon visszajuttatása nyomán újjáéledt paraszti

gazdaságok főbb jellemzői az alábbiak: fő céljuk az önellátás; saját, esetleg bérlettel kiegészített földön gazdálkodnak; a család munkaerejére támaszkodnak; családi döntések alapján működnek; a bruttó hozam alapján értékelik eredményességüket; viszonylag gyengén kapcsolódnak a piachoz; autonómok és izoláltak; életformát képviselnek. Ezzel szemben a fejlett országok családi vállalkozásaiban a nagyobb nyereség a cél, a piaci integráció magas szintű, és nem életformáról, hanem vállalkozásformáról van szó. Nyilván vannak közös jegyeik is: a tulajdon és a munka összefonódása, a tulajdonosi felelősség, irányítás, munka és finanszírozás.

A romániai családi gazdaságok különböző csoportokra oszthatók: a) önellátási irányultságú, részmunkaidős, jövedelemkiegészítő gazdaságok; b) jövedelemszerzésre irányuló, ugyanakkor önellátást célzó gazdaságok; c) döntően piacra termelő, nem önellátásra törekvő családi gazdaságok.

A családi gazdaságok működését nagymértékben behatárolja az alábbi feltételek hiánya: működő földpiac, magasabb jövedelmezőség, a mezőgazdaságon kívüli jövedelemszerzés lehetősége, kedvezményes hitelrendszer, jobb piaci információáramlás, értékesítési biztonság stb.

A földállomány törvénye, amely a szántóterület 80 százalékát juttatta vissza régi tulajdonosainak, sajátos tulajdonszerkezetet eredményezett: 32 százalék városi örökös, 25 százalék falun élő alkalmazott vagy nyugdíjas, és a tulajdonosoknak csak 42 százaléka valóban munkaképes falusi gazdálkodó. További nehézséget okoz, hogy a gépi felszerelés az állami tulajdonú gép- és traktorállományok birtokában maradt, bár már 1993 végén 55 700 traktor volt magántulajdonban, ami az összesnek 35 százalékát jelenti, még sincs meg a termelési tényezők összehangoltsága. Ugyanabban a faluban, de vidékenként és különösen országosan egyidejűleg mutakozó aránytalanságok tapasztalhatók: sok gazdaság földhiányos, ugyanakkor sok földtulajdonos nem tud mit kezdeni a földjével eszközök híján; egyes gazdaságokban kevés a munkaerő, de vannak családok, ahol kevés a föld vagy teljesen hiányzik; sok családi gazdaságban hiányos a gépi felszerelés, máshol pedig a beszerzett gépek kapacitása nincs kihasználva.

Ma a falusi családok jelentős része csak önkiszákmányolás árán képes megélni. A családi gazdaságoknál fokozódik az önellátásra való törekvés, nő a saját termelésű fogyasztás aránya. 1993-ban a falusi családok költségeinek 76,1 százalékát az élelem és ital tette ki, ez az arány a kis jövedelmű családoknál a 81,5 százalékot is elérte.

Az, hogy a családi gazdaságokban az önellátói vagy a vállalkozói jelleg fog felerősödni a jövőben, az sok mindentől függ: így a világgazdasági környezet alakulásától, a román nemzetgazdaság fejlődésétől, az agrárágazattal szembeni igényektől, a hatékonyság és minőség szintjétől, de a helyi falusi viszonyoktól is.

Alternatívája-e a családi gazdaság a munkanélküliségnek?

Országosan több mint 480 ezerrel nőtt a mezőgazdasági aktív népesség 1990-93 között; ezzel részaránya 28,2 százalékról 35, 1 százalékra növekedett. 1989-92 között a városról falura költözők száma 3,25-szörösre nőtt, míg a faluról városra települők száma csak 1,1-szeres növekedést mutat, bár még 1992-ben is körülbelül 75 ezerrel nagyobb a faluról városra távozók száma, mint az ellenkező irányú demográfiai mozgás.

Hargita megyében 1993 decemberében a munkanélküliségi ráta 12,1 százalék volt, magasabb az országos, 10,2 százalékos szintnél. Az 1992-es népszámlálás adatai szerint a 15-60 éves falun élő nők közül az aktív keresők részaránya Hargita megyében 46,9 százalék, országos átlagban 51,6 százalék, ami fokozott lappangó munkanélküliséget jelez. Hargita megyében a 12 évnél idősebb falusiak 71,8 százaléka közép- vagy felsőfokú végzettségű, szemben az országos 59,1 százalékkal.

Az 1990-es évek egyik jellemzője, hogy a falvaknak a városi gazdaságokhoz való kapcsolódása fokozatosan csökken: a falura kihelyezett ipari egységek bezárták kapuikat; a városi vállalatokból elsősorban a faluról ingázókat bocsátották el, a szállítási költségek más szolgáltatásokhoz képest háromszoros mértékben nőttek.

Arra, hogy a munkanélküliből mezőgazdasági vállalkozó legyen, három csoportnak van lehetősége:

- az egykori téeszek szakembereinek, ha földet is örököltek vagy a felbomláskor felvásárolták az eszközöket, ingatlanokat;
- a falun élő és azelőtt városra ingázóknak, ha van megtakarított pénzük és szaktudásuk;
- kisebb mértékben a városi földtulajdonosoknak, akik a reprivatizáció során visszakapták örökölt földjüket.

A romániai mezőgazdasági kisvállalkozás többnyire átmeneti kényszermegoldás, és nem valószínű, hogy reális kitörési alternatívát nyújt a munkanélküliségből. Laki László magyarországi szociológus kutatásai azt igazolják, hogy bizonyos feltételek megléte vagy hiánya döntő módon befolyásolja azt, hogy a kényszerű családi gazdálkodásra való áttérés hozhat-e sikert a jövőben.

Laki László a következő előfeltételeket találta alapvetően fontosnak: iskolázottság, szakképzettség, termelési tapasztalatok, a földbirtok nagysága, gépesítettségi fok, tőkeerő, kapcsolatrendszer. Azoknál, akiknél ezek a feltételek megvannak, a munkanélküliből kisvállalkozóvá való áttérés sikeres alternatíva lehet. Ez a munkanélküliség kezelésének eszközét jelentheti. Azok, akiknél ezek a feltételek nem teljesülnek, rövid távon kényszermegoldásként választhatják ezt az utat, de hosszú ideig nem jelent megoldást. Előnye, hogy önkiszákmányolással biztosítható a létfenntartás, ami az egyén és a társadalom számára segítség a válságos időszak átvészelésére. Hátránya viszont, hogy a foglalkoztatás módja nem hatékony, és fennáll annak a veszélye, hogy a család életszínvonala fokozatosan lemarad az átlagtól.

Ha az átmeneti cél - mint most Romániában - a falu népességeltartó-képességének a növelése, akkor előnyösnek tekinthető a több millió önellátásra berendezkedő mezőgazdasági kisvállalkozás. Hosszú távon viszont fennáll az a veszély, hogy egyrészt ez akadály lehet a korszerű, versenyképes mezőgazdaság létrehozásának, másrészt pedig fokozódik a falu elszegényedése, ami állandó társadalmi feszültség forrása lehet.

Lényeges agrárpolitikai kérdés, hogy a kistermelést az eltartó-képesség oldaláról, vagy a versenyképesség és hatékonyság felől közelítjük-e meg? Más szóval: a hagyományos termelési módokat és mentalitásokat támogatjuk, vagy a korszerűsítést, a mai világgazdasági igényekhez való felzárkózást, ami persze nem zárja ki a kulturális örökség ápolását.

A jelen kritikus pontjai és a jövőbeli kilátások

A mai romániai gazdaságok nagy részét a föld, a munkaerő és a tőke egyidejű hiánya jellemzi; ezt súlyosbítja a vállalkozói mentalitás és a hozzáértés hiánya. A nemzetgazdaság általános válsághelyzete, amelyet morális válság is súlyosbít, egyáltalán nem kedvez a családi gazdaságok fejlődésének, bár a kormány stratégiai reformprogramja eredetileg ezt tűzte ki célként.

A családi gazdaságok földhiánya relatív; ez a hiány a gazdaságos földhasználati mérethez viszonyítva jelentkezik. Még nincs ugyan jól működő földpiac és a földbérleti rendszer sem hatékony, de a fő akadályt mégsem ezek jelentik, hanem az együttműködés és a piaci integrálódás hiánya. A piaci integrálódás esélyeit legtöbbször a termelés szempontjából, az úgynevezett „méretgazdaságosság” fogalmából kiindulva vizsgálják. A valóságban a kisparaszti családi gazdaságok esélyeit is meg lehetne teremteni, a) ha valamilyen kiegészítő

jövedelemhez lehetne jutni; b) ha a kisgazdaságok kisebb csoportjain belül megszerveznék a termelési együttműködést az élelmiszerláncba bekapcsolódva.

Néhány egyszerűbb kérdés is megoldásra vár, például a bér munka ára. A munkaerőhiányos családi gazdaságokban ugyanis szükségessé válik a bér munkások alkalmazása. Ennek különböző formái lehetnek, például a részesművelés, a kölcsönös kisegítés. A kalákában végzett munka is fontos, mely lassan újjáéled az erdélyi falvakban.

A mezőgazdaság jelenlegi alacsony jövedelmezőségi szintje nem viseli el a magas munkabéreket. Tanulságos lehet az összehasonlítás arra vonatkozóan, hogy mennyit keresett egy falusi napszámos, illetve mennyibe került a föld megmunkálása 1937-ben, és az mennyit jelentene ma. Az összehasonlíthatóság kedvéért a pénzösszeget búzaegyenértékben fejezzük ki. Így például 1937-ben egy férfi napszámos látástól vakulásig dolgozva 41 lejt kapott napi bérként, amiből megközelítőleg 9 kg búzát vásárolhatott; ez a mai 220 lej/kg búzaár mellett 1960 lejnek felelne meg. Ennyiért ma nem vállal senki napszámot, pedig nem valószínű, hogy a mai munkás több kézi munkát végezne egy nap alatt, mint az akkori. Igaz ugyan, hogy az akkori 1060 kg/ha átlagos búzatermással szemben ma körülbelül háromszoros a terméseredmény, de ezt a többletet a műtrágya, a növényvédő szerek és a gépi munka költsége fel is emésztí. Egyértelmű tehát, hogy a mezőgazdasági bér munka nem lehet túl drága, mert azt az alacsony fokú jövedelmezőség nem bírja el.

A romániai családi gazdaságok egyik legfőbb baja pillanatnyilag a tőkehiány, és ez nehezen hidalható át. A mezőgazdaság jövedelemtermelő és felhalmozó-képessége is alacsony, tehát nem vonzó és nem biztonságos a tőkebefektetés számára. Amíg nem rendeződnek a földtulajdonviszonyok és a föld értéke alacsony a gyenge jövedelmezőség következtében, addig még a földjelzálog bevezetése sem jelenthetne megoldást. Ebből az ördögi körből kedvezményes hitelekkel lehetne kitömi, ha ezek valóban a termelőkhez jutnának és nem valamelyik állami tulajdonban lévő kereskedelmi (például Romcereal) vagy szolgáltatási (például Agromec) láncszemnél akadnának el. Még ha el is jutna a termelőhöz az olcsóbb hitel, az is csak csepp volna a tengerben, hiszen a modern mezőgazdasági termelés az egyik leginkább eszköz- és tőkeigényes ágazat, tehát ez a probléma még középtávon sem oldható meg.

Tudomásul kell vennünk, hogy a családi gazdaságok zömének még hosszú ideig nem lesz megfelelő saját tulajdonú gépparkja. Igénybe vehetik ugyan az állam vagy a magánvállalkozók gépi szolgáltatásait, ezek költségeit azonban nem sokan tudják megfizetni. Nagyon fontos volna a kölcsönös segítség alapján keresni a megoldást, például gépi munkáért kézi munkát végezni, szállítást talajmunkával törleszteni, de az ilyenfajta együttműködés nehezen alakul.

Egyes termékek tekintetében a túltermelés jelei is mutatkoznak; az értékesítési nehézségek fokozódása, pénz- és jövedelemhiány, eladósodás fenyeget. Ilyen körülmények mellett fokozott szükség volna az összefogásra. A szolgáltatásokat non-profit tevékenységgé kellene átalakítani (például géphasználati szövetkezet), amíg megteremtik önállóságuk technikai és anyagi bázisát. Minden olyan társulási forma, amely az összefogás elvén alapszik, csökkenti a gazdák beszerzési, értékesítési, hitelezési bizonytalanságát, és könnyebbé válik a szaktanácsadás is.

Ebben a kritikus időszakban az önkormányzatok szerepe is felértékelődik. Az infrastruktúra fejlesztése, a vállalkozói törekvések előfeltételeinek megteremtése mellett a gazdálkodók együttműködését is támogatni kell. Különösen fontos volna a falusi értelmiségi réteg megteremtése, odacsalogatása, mert enélkül a falu sem gazdaságilag, sem társadalmilag nem fejlődik. Gépparkot összehozni nehéz, de tanárt, orvost, szakembert lehet találni, ha a falu megbecsüli a munkájukat.

A helyi közigazgatás és az agrárszakemberek együttműködése szükséges a jövőre való felkészüléshez is. Nem kívülről, hanem a faluközösség részéről kell jönniük a szigorító

intézkedéseknek a környezetszennyezés megakadályozására és a minőségi követelmények fokozására, mert ez jelenti az előrelépést.

Az önkormányzat mellett az egyháznak is fel kellene karolnia a helyi érdekvédelmet. Kezelnit kell a változó körülményekhez kapcsolódó negatív jelenségeket: irigység, bizalmatlanság, a vélt vagy valós sérelmek felemlegetése, az önzés stb. Ezek mellett pozitív magatartásformák felerősödése is észlelhető: a családi és nemzedéki kapcsolatok erősödése, a föld iránti vonzódás, a vállalkozói mentalitás megjelenése a fiataloknál stb. Ezekre a jelekre oda kell figyelni, erősíteni a jót és visszaszorítani a rosszat.

A családi gazdaságok jelene és jövője nemcsak másoktól függ, hanem saját tudásunktól és tenni akarásunktól is, melynek felismerése döntő fontosságú.

MÁRIA VINCZE

PLACE AND ROLE OF FAMILY FARMING IN THE PRESENT TRANSITION OF THE ROMANIAN AGRICULTURE

After the crash of the socialist power, the most radical agrarian reform in the East-Central-European countries happened in Romania. The collectiv farms got exterminated and the peasants won back their former estates: 80% of the arable lands in all. These estates are now family farms in 38%, and different kind of cooperatives in 27 and 30%. These estates are mostly operated for the natural subsistence of their peasant owners - and not businesslike for their profits. Anyhow enterprneurial conditions in agriculture are given on a very low level. Among these circumstances government can't decide about an appropriate agropolitics. Open and stable market couldn't develop up to now. Nither capital, nor machins and animals have they enough, either professional knowledge, or the meeting of landed property with the suitable working capacity.

Accordingly. Romanian agriculture may give a living-refuge for a considerable part of population - on a short run, but could develop a modern commodity production with utmost difficulties and only in a long time probably. Romanian family-farms need more financial/material support, but organisational and mental/professional help just as much: non-profit services and mental productive forces.